

Кацярына Півавар

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава

e-mail: mrs.pivavar@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1760-3695>

Набыткі лінгвакраізнаўства і лінгвакультуралогіі пры выкладанні беларускай мовы як замежнай

Рэзюмэ

У артыкуле аналізуюцца выданні (падручнікі, слоўнікі, дапаможнікі), накіраваныя на вывучэнне беларускай мовы ў кантэксце культуры. Агульнавядома, што вывучэнне любой мовы павінна адбывацца ў непарыўнай сувязі з культурнымі і гістарычнымі рэаліямі, якія яна абазначае. Аўтар прыходзіць да высновы, што пры наяўнасці пэўнай колькасці лінгвакраізнаўчай і лінгвакультуралагічнай літаратуры ў беларускім мовазнаўстве наспела неабходнасць выдання грунтоўнага слоўніка, які б ахапіў пласт беларускай лексікі з нацыянальна-культурным кампанентам.

Ключавыя словы: лінгвакраізнаўства, лінгвакультуралогія, слоўнікі, лінгвакраізнаўчая рэалія, выкладанне беларускай мовы як замежнай.

Achievements of Linguistic and Cultural Studies in Teaching the Belarusian Language as a Foreign Language

Abstract

The article analyzes publications (textbooks, dictionaries, manuals) aimed at the study of the Belarusian language in the context of culture. It is well known that the study of any language must take place in an inseparable connection with the cultural and historical realities it signifies. The author concludes that in the presence of a certain amount of linguistic and culture-related literature, in Belarusian linguistics there is a

need to publish a thorough dictionary that would cover the layer of Belarusian vocabulary that presents a national and cultural component.

Keywords: Linguistic and Cultural Studies, Dictionaries, Country-Specific Reality, Teaching Belarusian as a Foreign Language.

Беларуская мова з часу свайго ўзнікнення з'яўляецца часткай і найважнейшым сродкам стварэння духоўнай культуры беларусаў. У ёй поўна і дакладна адлюстраваны асаблівасці пражывання, гаспадарчай і культурнай дзейнасці беларускага народа. Лінгвакраізнаўчыя адзінкі нясуць у сабе самую поўную інфармацыю пра дзяржаву, разнастайныя гістарычныя і сучасныя працэсы ў жыцці народа. Лінгвакраізнаўства даследуе рэаліі пэўнай краіны праз нацыянальна-маркіраваныя лексічныя і фразеалагічныя адзінкі. Праз вывучэнне рэалій лягчэй зразумець характар і менталітэт беларусаў, іх прыярытэты і памкненні. Гэты падыход асабліва актуальны пры выкладанні беларускай мовы як замежнай, бо вельмі важна засвоіць разам з мовай пэўны культурны фон, веды пра народ, якому належыць мова. На сённяшні дзень даказана, што паўнаўартасная камунікацыя немагчымая без “фонавых” ведаў – інфармацыі, якая вядома практычна ўсім чле-

Кацярына Півавар

нам пэўнай этнічнай супольнасці і імпліцытна прысутнічае ў свядомасці камунікантаў.

Мэта артыкула: прааналізаваць выданні лінгвакраізназнаўчага і лінгвакультуралагічнага характару, вызначыць магчымасці іх выкарыстання пры выкладанні беларускай мовы як замежнай. Крытэрыем выбару аб'екта даследавання паслужыла мэтанакіраванасць выдання, адлюстраваная ў назве і анатацыі да яго. Метады даследавання: апісальна-аналітычны, параўнальны, аналіз слоўнікавых дэфініцый, кантэкстуальны аналіз.

Значны ўклад у распрацоўку лінгвакультуралагічнага падыходу у выкладанні беларускай мовы ў навучанні ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі унесла Вольга Зелянко. У дысертацыі на саісканне кандыдата педагогічных навук [Зелянко 2010] аўтарам упершыню у беларускай лінгваметодыцы выдзелены тры метадычныя напрамкі рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання беларускай мове: засваенне вучнямі нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы; спасціжэнне каштоўнасцей і рэалій нацыянальнай культуры; навучанне беларускай мове ў дыялогу культур; распрацаваны дыдактычныя матэрыялы для дыягностыкі ўзроўню сфарміраванасці лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі вучняў. Даследчыца сцвярджае: «Новым напрамкам развіцця сучаснай методыкі навучання беларускай мове з'яўляецца лінгвакультуралагічны падыход, які, як адзначаецца ў адукацыйным стандарце, звязаны з усведамленнем мовы як сродку спасціжэння нацыянальнай і сусветнай культур, як феномена, у якім знайшлі адбітак праяўлення культуры» [Зелянко 2011: 5]. Дадзены падыход запатрабаваны ў сучасным навучанні, калі ў сітуацыі незбалансаванага руска-беларускага двухмоўя маладому пакаленню беларусаў важна спасцігнуць беларускую мову не толькі як сродак магчымай камунікацыі, але і як частку духоўнай культуры нацыі.

Адным з першых, выяўленых намi, лінгвакраізназнаўчых даведнікаў беларускай мовы з'яўляецца «Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў» С.Ф. Івановай і Я.Я. Іванова [Іванова, Іваноў 1997]. Кніга па сутнасці з'яўляецца лексікаграфічным апісаннем уласнабеларускай моўнай афарыстыкі,

можа выкарыстоўвацца ў якасці нарматыўнага тлумачальнага даведніка прыказак, прымавак і крылатых выразаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Гэта найперш прыказкі і прымаўкі ўласнабеларускага паходжання, у якіх адлюстраваны геаграфічныя, сацыяльна-гістарычныя і культурныя асаблівасці жыцця нашага народа, яго светапогляд і маральна-этычныя каштоўнасці, побыт і звычаі, напрыклад: *Або грай, або скрытку аддай; Пазнаюць нашу дачку і ў андафачку*. Слоўнік, акрамя даведачнай, мае яшчэ і навучальную функцыю, якая рэалізуецца найперш у асаблівасцях пабудовы слоўнікавых артыкулаў, а таксама ў прызначэнні і структуры дадаткаў. Дзякуючы наяўнасці разнастайнай пазнавальнай інфармацыі, слоўнік можа быць скарыстаны ў пэўнай ступені і як энцыклапедычнае выданне. У дадатках да «Слоўніка беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў» змяшчаюцца алфавітныя спісы моўных афарызмаў розных тэматычных груп, напрыклад, спіс моўных афарызмаў, у якіх адлюстраваны побыт і звычаі беларускага народа, ці пералік моўных афарызмаў, у якіх адлюстраваны маральныя каштоўнасці беларусаў, а таксама алфавітны паказальнік рускамоўных адпаведнікаў, які дазваляе карыстацца слоўнікам як перакладным. Матэрыял, змешчаны ў дадатках, дазваляе сістэматызаваць тую інфармацыю пра гісторыю Беларусі, побыт і звычаі беларусаў, іх маральныя каштоўнасці, асаблівасці прыроды краіны, нацыянальныя онімы і інш., якая адлюстравана ў лінгвакраізназнаўчых каментарыях да моўных адзінак.

У дапаможніку «Святло слова: Дапаможнік па лінгвакультуралогіі» [Басава і інш. 2002] змешчаны метадычныя распрацоўкі працы з мастацкімі тэкстамі як для аўдыторнай работы з навучэнцамі, так і для самастойнага вывучэння беларускай мовы у кантэксце культуры. Матэрыялы дапаможніка могуць з поспехам выкарыстоўвацца і ў практыцы выкладання беларускай мовы беларусам. Аўтар дапаможніка адзначае ў прадмове: «Аваладаць мовай – гэта значыць навучыцца разумець сэнсавыя адценні, якія ўзнікаюць, актуалізуюцца найперш у пэўным кантэксце, у слове, улучаным у натуральную моўную плынь» [Басава і інш. 2002: 3]. Дапаможнік карысны тым, што пасля тэкстаў пададзены каментарыі-ключы, у якіх

Набыткі лінгвакраізнаўства...

прадстаўлена краізнаўча-культуралагічная інфармацыя, з дапамогай якой навучэнцы могуць лёгка зразумець і ўспрыняць тэкст, падрыхтавацца да працы з ім. Дапаможнік змяшчае 27 тэматычных раздзелаў, якія раскрываюць перадчытачом гісторыю Беларусі, яе народа, характар беларуса, традыцыі і звычаі, культуру і г.д.

Прыкметнай падзеяй у беларускай лінгвакультуралогіі стаў выхад працы «Беларусь: лінгвокультуралогічны комплекс: пособие для иностранных студентов» [Чумак і інш. 2008], падрыхтаванай выкладчыкамі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Вучэбны комплекс інтэгруе тры асноўныя аспекты метадыкі выкладання мовы як навукі: лінгвістычны, філалагічны і культуразнаўчы. Даследаванне складаецца з чатырох частак. Асноўная – білінгвальны лінгвакраізнаўчы слоўнік нацыянальных рэалій Беларусі (каля 100 ключавых адзінак). У раздзеле «Беларускія прэцэдэнтныя выказванні» сабраны найбольш частотныя і ўжывальныя беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы і іх рускія адпаведнікі. У раздзеле «Беларускія прэцэдэнтныя тэксты» ў храналагічным парадку змешчаны творы класікаў беларускай літаратуры – М. Гусоўскага, Я. Коласа, Я. Купалы, Н. Гілевіча, В. Быкава, У. Караткевіча. Прапанаваны пераклад тэкстаў на рускую мову. Слоўнікавы артыкул уключае некалькі зон апісання, якія змяшчаюць канкрэтную інфармацыю: загалоўнае слова, атрыбуцыя, тлумачэнне прамога і пераноснага значэння, сітуацыйная характарыстыка, ілюстрацыйны матэрыял. У выданні рэалізавана цэласнае «філалагічнае і культуралагічнае апісанне слова-паняцця з выкарыстаннем этналінгвістычных ведаў» [Чумак і інш 2008: с. 5].

Выкладчыкі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна прадставілі серыю вучэбных дапаможнікаў, аб'яднаных назвай «Лінгвакультуралогія» [Аляхновіч, Леванцэвіч 2007; Леванцэвіч 2010; 2015]. Структура і змест гэтых па сутнасці лінгвакультуралагічных даведнікаў разлічаны на тое, каб не толькі даць інфармацыю пра гістарычна-часавую дынаміку станаўлення семантыкі канкрэтнай моўнай адзінкі, але і раскрыць этнамоўны кантэкст яе ўжывання. Аўтары апісалі 48 лексем, сярод якіх назвы жывёл і птушак (бусел, сарока, варона, ку-

рыца, гусь, заяц), раслін (гарох, груша, капуста), з'яў прыроды (туман, раса, дождж, лёд, іней, град, снег, вецер, гром, маланка, навальніца, вясёлка, мороз), прадметаў побыту (іголка, парог, пояс, ручнік, нажніцы, лыжка, дзёгаць). Даследчыкі правялі вялікую працу па зборы і сістэматызацыі моўнага і культуралагічнага матэрыялу. Увага засяроджана ў першую чаргу на адлюстраванні сімвалічнага значэння прыведзеных слоў у традыцыйнай культуры. Слоўнікавы артыкул ва ўказаных выданнях складаецца з наступных частак: тлумачэнне сэнсу слова ці ўстойлівай адзінкі ў даведніках літаратурнай мовы; дыялектныя (мясцовыя) варыянты; іншыя назвы з гэтым кампанентам (літаратурныя і дыялектныя); словаўтваральнае гняздо; дыялектныя (мясцовыя) формы і словы, утвораныя на аснове адзінкі; этымалагічная даведка; гістарычная даведка; устойлівыя адзінкі з адпаведнымі словамі-кампанентамі (фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі); моўная адзінка ў кантэксце загадкі; анамастычныя назвы з адпаведнымі кампанентамі ў аснове ці структуры; сімволіка слова-назвы ў кантэксце павер'яў, парада і прыкмет, свят і абрадаў, замоў, варажбы і гаданняў, народнай медыцыны, гульні, забавы, песні.

Лінгвакраізнаўчы падыход суадносіцца з лінгвакультуралагічным, які канцэнтруе ўвагу пераважна на ментальных фактах (казачныя персанажы, зааморфныя вобразы, разнастайныя міфалагемы, сімвалы, эталоны, стэрэатыпы), а таксама прэцэдэнтных тэкстах. Краізнаўчая лексіка пэўным чынам перасякаецца з лексікай безэквівалентнай, але ў адрозненне ад апошняй заўсёды валодае безумоўнай этнакультурнай маркіраванасцю ці нацыянальна-спецыфічнай канатацыяй. Аналіз і параўнанне вышэйпрыведзеных прац паказалі, што тэрміны *лінгвакультуралагічны* і *лінгвакраізнаўчы* ў дачыненні да назвы даведніка блізкія па сваім сэнсавым напам'яненні, бо крытэрыі ўключэння той ці іншай моўнай адзінкі ў змест, а таксама структура слоўнікавага артыкула падобныя ў абодвух тыпах выданняў.

Такім чынам, ёсць падставы сцвярджаць, што сёння ў межах айчыннай традыцыі падрыхтоўкі і стварэння лінгвістычных слоўнікаў лінгвакраізнаўчая лексікаграфія аформілася ў самастойнае адгалінаванне, якое актыўна

Кацярына Півавар

развіваецца. З'явіліся працы новага тыпу – слоўнікі-даведнікі, якія спалучаюць мовазнаўчую, культуралагічную і лінгвакраіназнаўчую інфармацыю. Лінгвакраіназнаўчыя слоўнікі ў асноўным арыентаваны на замежнага чытача, які толькі пачынае знаёміцца з новай мовай і культурай, адзначана іх арыентацыя на рускамоўнага чытача, што можа ўскладніць іх выкарыстанне навучэнцамі, якія не валодаюць рускай мовай. Нягледзячы на з'яўленне асобных выданняў, сёння наспела неабходнасць падрыхтоўкі і выдання комплекснага сучаснага лінгвакраіназнаўчага даведніка, які б стаў карысным і ў працэсе выкладання беларускай мовы як замежнай.

Літаратура

Аляхновіч М., Леванцэвіч Л., 2007, Лінгвакультуралогія : даведнік для студэнтаў філалагічнага факультэта, Брэст [Aláhnovič M., Levancëvič L., 2007, Lìngvakul'turalogìâ: davednik dlâ studëntaŭ filalagìčnaga fakul'tëta, Brëst].

Басава Г., Іўчанкаў В., Сінькова Л., 2002, Святло слова: Дапам. па лінгвакультуралогіі для студэнтаў філал. спецыяльнасцей, Мінск [Basava G., Iŭčankaŭ V., Sin'kova L., 2002, Svâtlo slova: Dapam. pa lìngvakul'turalogìi dlâ studëntaŭ filal. specyâl'nascej, Mìnsk].

Зелянко В., 2010, Методыка навучання беларускай мове на аснове лінгвакультуралагічнага падыходу (10–11 класы), Мінск [Zelânko V., 2010, Metodyka navučannâ belaruskaj move na asnove lìngvakul'turalagìčnaga padyhodu (10–11 klasy), Mìnsk].

Зелянко В., 2011, Навучанне беларускай мове : лінгвакультуралагічны падыход : 10–11-я класы, Мінск [Zelânko V., 2011, Navučanne belaruskaj move : lìngvakul'turalagìčny padyhod : 10–11-âklasy, Mìnsk].

Іванова С., Іваноў Я., 1997, Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік, Мінск [Ivanova S., Ivanou J., 1997, Sloŭnik belaruskih prykazak, prymavak i krylatyh vyrazaŭ: Lìngvakrainaznaŭčy dapamožnik, Mìnsk].

Леванцэвіч Л., 2010, Лінгвакультуралогія : метады рэкамендацыі, Брэст [Levancëvič L., 2010, Lìngvakul'turalogìâ: metod. rëkamendacyi, Brëst].

Леванцэвіч Л., 2015, Лінгвакультуралогія, Брэст [Levancëvič L., 2015, Lìngvakul'turalogìâ, Brëst].

Чумак Л., Будаі В., Верховцова Т., 2008, Беларусь : лінгвокультуралогічны комплекс : пособие для іностранных студэнтаў, Мінск [Čumak L., Budaj V., Verhovcova T., 2008, Belarus' : lìngvokul'turologìčeskij kompleks : posobie dlâ inostrannyh studentov, Mìnsk].